

Rusmir Mahmutćehajić

rusmir.mahmutcehajic@gmail.com

UDK / UDC 342.727:167

Primljeno / Received: 07. 10. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 26. 01. 2025.

ANTROPOKOZMIČKI VIDICI SLOBODE U FILOZOFIJI ZNANOSTI¹

ANTHROPOCOSMIC FREEDOM HORIZONS IN THE PHILOSOPHY OF SCIENCE²

Koncepti dani u naslovu nisu uobičajeni većini istraživača u području znanosti i promatrača takvih istraživanja. Ipak, to su koncepti koji su sve prisutniji u filozofiji znanosti i u filozofiji religije. U konceptu “antropokozmički vidici” istaknut je značaj povezanosti čovjeka, promatrača i istraživača, s cjelinom svijeta. Upravo naglašavanje te povezanosti podsjeća na njihovu razdvojenost i bivanje zasebnim.

Pojam slobode ključan je za razumijevanje svih ljudskih nastojanja u traganju za odgovorima na pitanja: otkuda čovjek dolazi u prostor i vrijeme? šta je suština njegovog bivanja? šta hoće i kamo odlazi? Kao što se vidi, ta su pitanja ontotopološka. U njima je pojedinac i putnik, koji dolazi odnekud i nekamo odlazi, i stranac koji upoznaje svijet, ali koji se i predstavlja svijetu. U tome i tako trpi uglavnom ono što ne može predvidjeti. Ali mu se čini da je važno samo ono što nije takvo, što jest ili može biti u njegovoj vlasti. Upoznaje svijet, ali uglavnom ne shvata da je to bez značenje ako u tome i tako ne upoznaje sebe. Iako od svega što može znati zna najviše sebe, ipak u njemu preovlađuje neznanje. Šta će mu svijet ako mu ne pomogne da otkrije sebe u razložnoj i svršnoj mogućnosti?

¹ Tekst ovog oglada odgovara izlaganju koje je autor održao 25. maja 2024. godine u Internacionalnoj akademiji nauka i umjetnosti u Bosni i Hercegovini uz proglašenje laureatom te akademije, čime mu je odano priznanje za naučnu izvrsnost.

² The text body of this essay corresponds to the paper the author presented in the International Academy of Sciences and Arts in Bosnia and Herzegovina on 25 May 2024, on the occasion of becoming a laureate as a recognition of author's scientific opus and excellence.

Zapravo, čovjek je u neprestanome pitanju o sebi. Sve što može znati o svijetu nije odvojivo od njega, od njegovog jastva, a tako ni od njegove duše, ni od njegovog srca, ni od duha. I tu je čovjek već u labirintu pojmova koji su u savremenom govoru posve plastični te zato s malo ili nimalo značenja.

Promicanje indukcije

Nikada nije bilo moguće odvojiti vanjska obzorja od čovjeka u njima. Ali tu nemogućnost čovjek je nastojao svladati tako što je svoje život, volju, moć, sluh, vid, znanje i govor sve više preinačavao u gospodstvo nad svijetom. Činilo mu se da to pred njim može biti i potčinjeno, da su odnosi njegove i izvanjske uvjetnosti u prilog njemu. Tako je svijet u koji je dospio mimo svoje volje nastojao preinačiti od izmaštane neuredne divljine u uređeni poredak te ga tako pripitomiti i zatočiti u granice svoje vlasti.

Indukcijski odnos prema svijetu kao vlast razuma nije svojstvo sveg ljudskog trajanja. Čovjek u sebi i sobom osjeća i zna svoju uvjetnost u kojoj život jest dragocjeni dar, ali neodrživ u induksijski shvatljivim lancima uzroka i posljedica. Svojom razumnošću čovjek već spomenutih sedam svojstava – život, volju, moć, sluh, vid, znanje i govor – postavlja u granice usporedivosti i mjerivosti. Za njega svijet izvan mjerivosti prestaje biti predmet znanosti, u modernom značenju tog pojma.

Odmah valja naglasiti da uobičajeno korištenje pojma znanost u opredmećenom značenju uglavnom onemogućuje oslobađanje od njenog ideologijskog korištenja, od njenog uvođenja u *camera obscura* ili u izvrtnje svega što čovjek može znati. Znanost nema nijedno od navedenih sedam svojstava. Njih ima znanstvenik. Ali on nije svediv u okvir razumnosti, a to znači uspoređivanja i mjerenja. On je uvijek više od tog.

U znanosti je čovjek zapravo isključio sve neusporedivo te ga prepustio nekim drugim područjima. Svako posezanje za dedukcijom ticalo se onog što je već induksijski utvrđeno, ali uvijek u okviru već spomenutog ograničenja razumnosti, a to znači usporedivosti i mjerivosti. Prema tome, samo su aksiomi, prepoznativi svima, i iz njih izvedene i dokazane teoreme mogli biti počela od kojih dedukcija polazi. Tako su i indukcijom i dedukcijom čovjeku nametani okviri izvan kojih je sve bilo ili zanemarivo ili porecivo.

Iako u znanosti, u modernom značenju tog pojma, a tako i izvan tradicijski shvatane dedukcije u kojoj je Apsolutno a tako i neusporedivo i nemjerivo Počelo, odstranjivana sva područja ljudskoga jastva koja su bila izvan spomenutih granica, znanstvenik se nikad nije mogao svesti na to zatočenje. U tradicijskim vidicima dedukcija se uvijek ticala onog što nije bilo ni

usporedivo ni mjerivo. U njoj ontologiji slijed je bio odozgor prema dolje – od Ništosti koju potvrđuje jednost, od jednosti potvrđene apsolutnim Bićem objavljenim u imenima, od imena prisutnih u imaginaciji te od imaginacije prema osjetnome ili mjerivome svijetu. Taj slijed je obrnut u modernoj znanosti. Sve počinje od najniže razine bića, od tmaste tvari rastavljive u atome te potom sastavljane do kozmičke cjeline i najviše organiziranosti života.

Iako je pojmom atom izvorno označena nedjeljiva čestica od koje bi, prema takvim vidicima, trebala proistjecati sazdanost svega, ta pretpostavka je ipak iluzija. Nema i ne može biti ničeg nedjeljivog na razini uvjetnoga bića. Usporedivost i mjerivost znači i djeljivost. A tamo gdje ta djeljivost iščezava nestaju i prostor i vrijeme, i masa i energija, a tako i područje znanosti.

Tajna svijesti

U već spomenutim ontotopološkim pitanjima – otkuda i zašto sam ovdje? kamo i zašto odavde odlazim? – trajno je nastojanje čovjeka da se utemelji u nečemu što zna u sebi i sobom izvan svake sumnje. Ponuđeni su različiti odgovori na to. Da spomenemo tri. Mislim, dakle jesam. Znam, dakle jesam. Svjestan sam, dakle jesam. Za prve dvije navodno posve neupitne tvrdnje moguće je iznijeti niz logičkih protustavova. Zato će ovdje biti govoreno o nešto rjeđem upućivanju na treću tvrdnju. Mislio ili ne mislio, znao ili ne znao, čovjek je ipak, sve dok šuti i govori, u punoj samoći, svjestan da je svjestan. Ako nije svjestan, ne može ni misliti ni znati. Drugi tog ne moraju biti svjesni.

U bivanju svjesnim da je svjestan čovjek se uspostavlja u okomici. Ono čega je svjestan na nižoj razini od te koja, bivajući viša, osvještava tu nižu potvrđuje okomicu svijesti. Tako jest, jer i ta druga viša razina zahtijeva od sebe višu, i tako u beskonačnost. Tom okomicom, tim ljestvama ono što je osviješćeno i onog što osvještava nužno su nadlažene i granice usporedivosti i mjerivosti. Čovjekovoj svjesnosti jesu hemijski, električni i magnetski procesi sredstvo, ali ne i apsolutni izvor.

Kada je ta činjenica porečena, a to je uvjet održavanja znanosti u granicama koje je čine time što ona jest, isključene su sve već spomenute ontološke razine u kojima dedukcija polazi od neusporedivog i nemjerivog, od onog što je izvan granica znanog. A upravo to zatvaranje jastva onemogućuje mu bivanje svojim, a to znači slobodnim. Nastojanje da ono ipak bude svedeno na usporedivi i mjerivi svijet pokazuje se kao nasilje čovjeka protiv sebe. A nasilje je svako djelovanje na osnovi neznanja.

Tek u novijim vremenima znanstvenici su nastojali da istraživanjem mozga dođu do odgovora o temelju čovjekovog bivanja svjesnim. Ali sve do čega su došli u tom pothvatu – neosporno ushitno dojmljivim – ne rješava pitanje svijesti koja nadlazi svaku svoju pojedinačnu razinu. Ako je to poricano, znanstvenik svoj odnos u uvjetnosti i prema njoj preinačuje u ideologiju ili konstrukciju zbilje mimo Zbilje te se tako onemogućuje u ozbiljenju ili odnosu s onim što je početak svakog početka i kraj svakog kraja.

Smisao jednadžbe

Nigdje i ni u čemu izvan sebe čovjek ne čuje, ne vidi i ne zna za to što jest matematika. Ona nastaje u njemu. Nema je u obzorjima usporedivog i mjerivog svijeta. Ali tek s njome moguće su logičke slike i uzajamnosti tog što mu nudi induksijski odnos prema usporedivome i mjerivome. Govoriti o znanosti, u modernom značenju tog pojma, znači promatrati, mjeriti i opisivati prostor-vremenske i masa-energijske odnose u njihovim uzročno-posljedičnim povezanostima. To jest znanost. Ali za nju nije dovoljan uobičajeni jezik, iako je najobuhvatniji odraz ljudskog jastva. Nije dovoljan jer je prezamršen. Logičke uzajamnosti u njemu nikad nisu jednoznačne.

Zato nema i ne može biti znanosti o kakvoj se ovdje kazuje bez matematičkih opisa promatranog, mjenog i opisanog. Ono što matematički nije opisivo, nije ni dostupno znanstvenom promatranju. Čovjek govori o svijetu. Čini mu se da to što promatra ne ovisi o njemu. Ali sve to zapravo govori o njemu. Razumije li sadašnji čovjek to što svijet govori njemu? Je li posve zaboravio jezike nebesa i zemlje i svega među njima?

Sve što znanstvenik promatra u prostor-vremenskoj i masa-energijskoj uzajamnosti opisivo je jednadžbom. Svako znanstveno otkriće uvijek je s odgovarajućim jednadžbama – i Galilejevo i Newtonovo, i Maxwellovo i Einsteinovo, i Heisenbergovo i Schrodingerovo. Kakva god bila, jednostavna ili složena, matematička jednadžba je uvijek troje – lijeva i desna strana, kojima odgovaraju usporedive i mjerive te zato i promjenjive veličine, i treća, ono *Jest*, i neusporedivo i nemjerivo. Bez toga troja nema jednadžbe, a tako ni opisa zakona uvjetnoga svijeta. Cijela znanost je priča o lijevoj i desnoj strani i šutnja o trećoj.

Očito je da *Jest* nije treće od troje. Nije, jer je i neusporedivo i nemjerivo te tako nedjeljivo i nesastavljivo. Nema i ne može biti jednadžbe, a tako ni znanstvenog opisa, bez tog *Jest* koje je ipak izvan već spomenutih granica usporedivosti i mjerivosti, u kojima su razumnost, u punom značenju tog pojma, te posljedično i znanost zatvorene. *Jest* je Treće od dvoje. Posljedično, ukupnost postojanja moguće je uvijek predstaviti kao dvoje čemu je *Jest* Trećost.

Valja se ovdje podsjetiti na ideal gotovo svih fizičara da dođu do jednadžbe koja bi objedinila sve poznate sile kojima su upravljana kretanja u prostranstvima kozmosa i u dubini tvari. Ako bi taj ideal bio i postignut, ostala bi jednadžba s njenim *Jest*. U postojanju, koje se u svom početku, u Velikome prasku i u svom konačnom rasapu čini mrtvom tvari, ipak postoji život. Je li život u kojem je ljudska svijest neograničiva temeljna i zaglavna činjenica sveg postojanja? Bez njega u ljudskosti nema i ne može biti ni početka ni kraja. Čini se da mu je podloga oprečnost, neživot. Ako su sve, i živo i mrtvo, nemogući bez onog jednadžbenog *Jest*, jasno je da sva svojstva promatranih obzorja i čovjeka promatrača svoje bivanje izvode iz tog *Jest*, pa tako i svoje bivanje živim. Valja se zato pitati može li čovjek biti svoj, a to znači slobodan, ako zanemari ili porekne to *Jest* koje izmiče svakom ograničenju, koje obznanjuje sve što je usporedivo i mjerivo?

Otkrivena sloboda

Koncept slobode tiče se bivanja svojim, u punom značenju tog. I doista, imenica *sloboda* etimologijski je povezana s prisvojnomo zamjenicom *svoj*. Ako čovjek doista može postati svoj, a to znači osvijestiti neodredive krajnosti okomice svog jastva u dubini i u visini, u sebi će otkriti neodvojivost vanjskih obzorja od svog jastva a tako i umnosti i razumnosti. Takva uzajamnost jastva i svijeta, suštinska neodvojivost ljudskosti od svijeta, nameće filozofiji znanosti područje preispitivanja u ovom dobu vladajućih koncepata.

U jednoj od rasprava u kojoj je sudjelovao pisac ovog teksta, u skupu filozofa i teologa s raznih strana svijeta, William Clark Chittick, vjerovatno najznačajniji savremeni pisac o metafizički zasnovanom naslijeđu svijeta, rekao je, protiveći se nekom od iznijetih stavova: “A ko kaže da moderna znanost nije ideologija?” Za većinu prisutnih ta tvrdnja neosporivo mudrog čovjeka bila je zbunjujuća. A takve tvrdnje su najvažnije u raspravama, jer u njima i njima remećene su uobičajene slike čovjeka i svijeta. Uobičajena su gledanja na modernu znanost kao sebi dovoljnu i neupitnu sliku zbilje. Pri tome se uglavnom ne pita o kojoj zbilji je riječ – onoj kojoj pripada čovjek ili onoj koja pripada čovjeku?

Vladajuće slike čovjeka i svijeta koje određuju i vladajuće mentalitete nisu jednake onima u ranijim vremenima. Ne treba naročito naglašavati poznate postavke Thomasa Samuela Kuhna o strukturi znanstvene revolucije u kojoj su mijenjane uobičajene paradigme, a posljedično i znanstveni koncepti. Te promjene jesu revolucionarne. U njima se događa okretanje od vladajućih paradigmi prema novim. To nikako ne znači i potpuni diskontinuitet u čovjekovim odnosima prema sebi i svijetu.

Deontološka tumačenja kontingencijskog svijeta, svojstvena za teologiju kada je riječ o semitskom naslijeđu, a zapravo za sve metafizički zasnovane tradicije, uz drukčija jezična uobličavanja, vladala su sve donedavno. Kada se kaže donedavno valja misliti na stoljeća, što u ukupnosti trajanja čovječanstva i jest i nije dugo vrijeme. Jest, jer se Zbilja obznanjuje u neodredivome sada. Nije, jer u čovjekovoj prisutnosti u više milijuna godina gotovo ništa nije promijenjeno u njemu samome, u njegovim sposobnostima da se pita o ukupnosti svijeta, o njegovom početku i razlogu te o kraju i svrsi.

U tom zaokretu od deontologije prema usporedivim i mjerivim pojavama u vanjskim obzorjima jastvo promatrača odvojeno je od tog što promatra, od svijeta za koji vjeruje da podliježe zakonima dovoljnim sebi i odvojivim od promatrača. O početku i kraju svijeta i svega u njemu moguće je, prema takvome stavu, misliti kao odredivim. Ali šta su početak i kraj u apsolutnome značenju? Ako ih ima u vrijeme-prostornoj i masa-energijskoj odredivosti, je li nužno prešućivanje pitanja o onome prije i poslije? To dovodi do jasnog zaključka o odredivosti i prostora i vremena, o njihovoj kontingencijskoj naravi, pa je razložno pitati se o početku početka, što jest paradoks kojim uobičajene slike o odredivosti moraju biti barem gledane na drukčiji način u odnosu na vladajuće.

Ovdje i sada

Iako se činilo da metoda koju primjenjuje i rezultati koje dobiva moderna fizika nude temelj modernoj znanosti, iako otkrića koja su napravili fizičari u posljednja tri ili četiri stoljeća bitno određuju sadašnju sliku svijeta, u svemu tome prešućivana je nelagoda sa sada i ovdje. U apsolutnome sada i ovdje otkriva se zbilja, a zapravo ogleda se u čovjeku. Ni prošlo ni budućje nije u njegovoj vlasti. Ne može ih izmijeniti. Događaju se samo u sada i ovdje. Može ih konstruirati u svojim imaginacijama te ih ovisno o primijenjenoj metodi i moći nametati kao potpunu sliku zbilje. U tome će najčešće prešućivati da su otkrića zakona svijeta ipak neučvrstiva.

Kako ih god uobličio, i okvir u kome su zakoni postavljeni i sve obuhvaćeno njime mijenjaju se u ustrajavanju njihovog promatranja. Zbilja, u punom značenju tog pojma, nije i ne može biti poistovjetiva s njenom slikom. Ali promatrač nema i ne može imati ništa osim slike koja označava ili simbolizira Zbilju. Promjenjivost slike također naznačava ljestve u uvjetnosti koje vode Neuvjetnome, Biću svih bića. A upravo u tome je obznana čovjeku da u svakome sada i svakome ovdje dolazi od jednog te da se njemu i vraća, da su iznad svakog stanja njegovog jastva njegova viša mogućnost, a tako sve do hvalske savršenosti koju valja nasljedovati kao vezu s apsolutno Hvaljenim.

To što je Isaac Newton u svom doista ushitnom opisu zakona kretanja dao bila je samo nepotpuna slika, kako je to pokazano u otkrićima Alberta Einsteina. A to što je predstavio Albert Einstein također je bila samo nepotpuna slika. U tim i njima sličnim slučajevima mijenjajućih znanstvenih slika svijeta javljalo se pitanje o nemjerivim i neusporedivim sada i ovdje. A samo u njima i njima čovjek je poistovjetiv s ukupnošću postojanja. Odvajanje je moguće samo u tim slikama koje su u dogođenoj prošlosti, ali ipak osvješćivane u sada i ovdje ili u izmaštavanoj budućnosti, ipak izmaštavanoj sada i ovdje.

Valjalo bi se ovdje prisjetiti Ibn Arebijevog podsjećanja na dva daha, onog Božijeg i onog čovjekovog. Cijelo postojanje sa svim svojim pojedinostima jest govor Premilosnog, Njegov dah u kojem su oblikovane sve pojave, tako da neprestano nastaju i nestaju. Tako je i s ljudskim govorom. Sve što može reći nastaje i nestaje u njegovome dahu. Ali i njegov dah, kao i sve njegovo, uvjetan je. Zato je opravdano reći da nema daha do Daha. Taj vidik je gotovo posve iščezao iz modernih vidika. I razoren je i izgubljen. Ali sve razoreno može biti iznova podignuto, sve izgubljeno iznova i nađeno.

U prvoj polovici prošloga stoljeća još uvijek je vladala pretpostavka da je promatrani svijet onakav kakav jest, neovisan o jastvu promatrača. Nepotpunost otkrivenih zakona činila se posljedicom uključenosti jastva. Max Planck je tvrdio da će čista i potpuna znanost nastati onda kada iz onog što je promatrano bude posve isključeno jastvo promatrača. Tada bi, prema takvome mišljenju, promatrač bio preinačen u netvarnost koja nije u svijetu te ga promatra i izvana i iznutra. Ali to je očita fikcija. Nema i ne može biti promatranog bez promatrača.

Kvantna fizika je u cijelosti potvrda tog. Nije moguće promatrano bez promatrača. Time se znanstvenik od svoje promatračke isključenosti vraća u uključenost. Sve što je u obzorjima, sve što može biti promatrano odraženo je u jastvu promatrača. Nisu moguća otkrića u dubinama kozmosa ili tvari, a da tog već nema u dubini jastva. To odvodi, možda, novim iluzijama, ali i novim oslobađanjima od njih. S više uvjerljivosti danas je moguće govoriti o znanosti jastva i znanosti kozmosa kao nerazdvojjim.

Fizičar Steven Weinberg zaključuje: "Što se više svijet čini shvativim, to se više čini bez svrhe." Tome se mnogi čude. Ima fizičara koji se s njime slažu, ali i onih drugih. Nema i ne može biti svrhe bez razloga. A kakvu svrhu u usporedivosti i mjerivosti prostor-vremenskih i masa-energijskih odnosa čovjek može tražiti? Ako kozmos nema svrhu, jasno je da je ne može imati ni čovjek. Ali on u svijet ne dolazi niti iz njega odlazi svojom voljom. To što o svijetu i sebi zna i može znati uvijek je u granicama. Nastojanje da shvati to

što je u obzorjima i u njemu znači pomjeranje tih granica. Kamo ih god pomjerio – a to čini u svim svojim nastojanjima – granice ostaju.

Jasno je da znano uvijek biva izvedeno iz neznanog. Prema neznanome čovjek može biti nehajan ili zaboravan. Može ga i poricati, ali sve znano ga potvrđuje. Zato je i čovjek u toj razlučenosti bivanja znajućim sebe, ali nikada posve; znanje ga povezuje s onim što zna u granicama. Ali od tog hoće više, hoće i ono izvan granice, hoće puni smisao znanog. A tog nema i ne može biti mimo njegovog bivanja vjerujućim, vjerovanjem povezanim s apsolutno Vjerujućim. A bivanje vjerujućim pretpostavlja slobodnu volju na osnovi koje može uspostaviti ugovorne odnose s apsolutno Vjerujućim. Tek tada sve to što otkriva u obzorjima i u sebi prima smisao apsolutnog razloga i apsolutne svrhe te postaje govorom Apsolutnog u neprestanom protjecanju Njegovih znakova.

Uzmak determinizma

Uzdizanje razumnosti i induktivne metode kao potpunih i sebi dovoljnih puteva prema shvatanju zakona svijeta postupno se preinačavalo u ideologijske obuzetosti neograničenim mogućnostima čovjeka i neiscrpivim izvorima onog što nudi vanjski svijet. Sve je određeno, smatrali su zagovornici prosvjetiteljstva, a na čovjeku je da to otkrije i primijeni u sva područja ljudskog djelovanja. Tako shvaćene mogućnosti naučnika potiskivale su tajnu pojedinačnosti, i više od tog, poricale su je. Ustrojstvo društvenog poretka trebalo je, prema takvim postavkama, odražavati deterministički poredak u prirodi. Ali ljudska pojedinačnost je nesvladiva. Nemoguće ju je utjerati u poredak koji ne uvažava neodredivost jastva čije su mogućnosti raspoređene od najuzvišenije u razlučenju istine od laži, dobra od zla i ljepote od ružnoće.

Ako su laž, zlo i ružnoća samo odsustvo istine, dobrote i ljepote, to ne znači da čovjekovu slobodu ne čine i primicanje i odmicanje od njih. Ali dva počela nisu moguća. Nisu istina, dobro i ljepota jednako početne kao i laž, zlo i ružnoća. Upravo zato nisu uspijevali pokušaji uniformiranja ljudske pojedinačnosti, pa kakva god da je bila sila u provođenju takvih pothvata. Jednostavno, čovjek je neponovljivo izvoran i neuništiv u svojoj neodredivosti, pretpostavci slobode.

Nakon što je otkriveno da pojave u dubini stvari nije moguće uokviriti u determinističku sliku, nakon što je u opise kretanja prepoznatljivih čestica bilo nužno uvesti vjerovatnost, slijedio je još jedan obrat u odnosu na narav svega postojećeg: Ne samo da jastvo promatrača nije moguće isključiti iz tog što je promotreno već to ovisi upravo o tome jastvu! Time je pitanje o odnosu uvjetnosti i apsolutnosti, o čovjeku i ukupnosti postojanja – a tako i onom o

kojem se već dugo šuti, pitanje o odnosu čovjeka i Boga – primilo nova osvjetljenja. U tome valja vidjeti i obećanja i prijetnje. Obećanja, jer čovjek time postaje bliži sebi. Prijetnje, jer se neke odavno nametane i istrošene slike zajedništva u prošlim postignućima čine obnovljivim.

Umska cijelost

Iako je objedinjujuće, jastvo se shvata u njegovoj povezanoj mnoštvenosti. Čini se da sve što ga čini – i tijelo i duša i duh – mogu biti razlučeni u pojedine organe, tkiva i ćelije te u nedogled dalje u dubine tvari. Što dublje slazi u unutarost te cjeline, promatraču su njena obzorja sve mračnija. A od tog je još gore to da zaboravlja ili zanemaruje cjelinu u kojoj ni svijet ni pojedinačno jastvo nisu mogući jedni bez drugog. Ukupnost postojanja maternog je počelo pojedinačnog jastva. I obratno, pojedinačno jastvo u svojoj najuzvišenijoj mogućnosti maternog je počelo svemu postojanju. Tek u savršenosti pojedinačnog jastva ogledaju se sva obzorja, jedno govori s drugim, shvataju se u toj nerazlučivoj cjelini.

Indukcijski postupak ili okretanje od višeg prema nižem isključuje ili zanemaruje tu najuzvišeniju ljudsku mogućnost, bivanje u cjelini i bivanje cjelinom. Za indukcijska promatranja razlučenje ili mnoštvo, s njima povezana uspoređivanja i mjerenja, usvajaju razlučenu umnost, obznanu njene jednostosti u mnoštvu. Tako raz-um postaje najuzvišenija ljudska mogućnost. Iz tog slijedi obrtanje metafizički zasnovane ontologije u kojoj sve počinje od uma, riznične cjeline svega što slazi u postojanje, preko imena jednog i imaginacije do osjetnoga svijeta u koji raz-um zatočuje čovjeka.

Kada je indukcijski postupak odnosa čovjeka prema sebi i svijetu uzdignut na višu razinu od dedukcijskog, čovjeku se čini da će, ako otkrije krajnju česticu tvari s njoj pripadajućim mjestom i vremenom, odgovoriti na sva pitanja o sebi i svijetu. Ali nema i ne može biti čestice izvan prostora i vremena te zato ni one koja i dalje ne bi bila djeljiva. Iz tog slijedi ta obrnuta ontologija, prividno zasnovana u iluziji o postojanju jedne i iste građivne čestice svega.

Na pretpostavci o tome razvijana je moderna ili znanstvena slika svijeta. U njoj je nemoguće, uz primjenu apsolutiziranog indukcijskog postupka, preći granicu znanog i neznanog. Znano se uvijek čini presudno velikim u odnosu na njegove prošle mogućnosti. Zato se znanstveniku pridaje uloga pojedinca poistovjetivog sa znanošću te posljedično i s pravom na uzdizanje iznad ostalih i oholjenje. Uzajamnost raz-umnosti i umnosti, u kojoj manje nije izvodivo iz manjeg, već je sve u području raz-umnosti izvedeno i izvedivo iz umnosti te zato i sve znano iz neznanog. A upravo o tome žreci moderne znanosti šute.

Iako su pomjeranja granica između znanog i neznanog trajna postignuća znanstvenika, neznano ostaje neizmjereno veće te zato i obuhvatnije. Iz tog neznanog izvedivo je sve znano te u njegovome narastanju nije moguće naći razloge za oholjenje i nasilje nad jastvom i svijetom. Naprotiv, čovjekovo narastanje u znanju obvezuje barem na troje – na poniznost prema neiscrpivoj tajni ljudskosti, na darežljivost prema svemu u postojanju i na težnju prema ozbiljenju u ljepoti. A je li to moguće bez rekonstruiranja odnosa umnosti i raz-umnosti?

Sićušnost bivanja znajućim

Čovjeka u bivanju znajućim znanje povezuje s onim što zna ili može znati. U tome je uvijek ograničen. Koliko god pomjerao granicu, ostaje svijet neznanog. Iako o tome iza granice ne može znati na način kako to zna o svemu do nje, pomjeranje granice mu neosporivo jasno potvrđuje da ni tamo, iza nje, nije i ne može biti kaos. Budući da je apsolutno Počelo jedno, obje strane, i znano i neznano, su Njegove. Ako to Počelo prizna kao apsolutno *Jest* dvojine uvjetnog, ako u tome što zna i može znati prizna Njegovu objavu, jasno je da Ono govori i može govoriti i znanim svijetom i ljudskim govorom o njemu. Ali to je već pitanje vjerovanja koje vjerujućeg čovjeka povezuje s vjerujućim Počelom.

Takva uzajamnost moguća je jedino uz slobodu obiju strana. Ako čovjek poriče ono što mu je neupitno znano, lažac je. Ali ako vjeruje to što mu nije znano, za to nema i ne može naći potvrdu nigdje do u sebi te posljedično u tome što zna. Tada mu sve u obzorjima i jastvu postaje znak ili niža razina obznane onog s čime je povezan vjerovanjem.

Ako iznijeti stavovi budu razmotreni u očitosti promjena u predstavama o kozmosu od ptolomejske do kopernikovske u kojima su slike vanjskih obzorja promijenjene te potom od njih prema sadašnjim uvidima u sunčev sistem kao sićušnu česticu u galaksiji kojoj pripada, jednoj od milijarde onih o kojima je ponešto znano, ako promjene od galilejevskih i njutnovskih slika sila koje upravljaju kretanjem u makrosvijetu budu uspoređene sa sadašnjim slikama u kvantnoj teoriji – jasno je da narastanje čovjeka u bivanju znajućim nije ograničivo. U tome je ipak zaboravljano da to narastanje u bivanju znajućim ne otklanja neizmjerivu veličinu neznanog. Posljedica tog je dvojaka – narastajući u bivanju znajućim uz nehaj ili poricanje svijeta neznanog čovjek se oholi i osjeća neovisnim i sebi dovoljnim.

U svijetu djeluje kao da sve o njemu zna. Posljedica tog je u razaranju tog svijeta, a tako i sebe sama. Drukčiji odnos izveden iz bivanja sićušnim jest narastanje u vrlini, u poniznosti, darežljivosti i činjenju svega na najljepši način, a to znači uz osjećanje odgovornosti za sve učinjeno i neučinjeno. U svim razdobljima svoje prisutnosti u svijetu čovjek je osjećao to narastanje u bivanju znajućim. I doista, uvijek je u tome bio na višoj razini u odnosu na prethodnu. Ali to ga nije uzdizalo na višu etičku razinu, do osjećanja smisla svog bivanja u svijetu te posljedično i odgovora o značenju patnje i smrti.

Kad god je čovjek sudio o svijetu i sebi, vjerujući da je to što zna potpuno, bio je nepravedan te posljedično i nasilan, i prema sebi i prema svemu u obzorjima. Uz to, valja se upitati, ma koliko se to većini činilo apsurdnim, o nerazlučivosti pojedinačnog čovjeka i svega u postojanju: ima li svijeta, i znanog i neznanog, bez pojedinačnog čovjeka?

Ideologijska odvrćanja

Sad bi se valjalo vratiti pitanju o ideologiji. Sam koncept nije star. To ipak ne znači da je nastao odjednom i ni iz čega. Kada zamisli o pojavama i trajanju u prostoru i vremenu budu uređene tako da se čine jasnom slikom svijeta, pa se u njima pretpostavlja poistovjetivost zbilje s njenim slikama, čovjek se izlaže opasnosti da sliku zbilje nameće Zbilji, da svojim predstavama o zbilji onemogućuje sebe u uzlaženju od jedne do druge razine svjesnosti. Tako se pitanje o svijesti nameće kao presudno za shvatanje predstave o “čistoj znanosti” iz koje jastvo promatrača mora biti isključeno.

To da jastvo mora i može biti isključeno iz slike svijeta ideologijska je pretpostavka. Što je ona više smatrana znanstvenom, to je nasilje nad čovjekom, a posljedično i nad prirodom, odlučnije i silovitije. Znanost počiva na usporedivosti i mjerivosti, a to znači na priznanju uvjetnosti svijeta. Uvjetnost nije i ne može biti ni razlog ni svrha sebi. U njoj i njome obznanjeni su i apsolutni razlog i apsolutna svrha. Kada se kaže obznanjeni, to znači u njoj i njome naznačeni. Iz tog slijedi da nema i ne može biti svijesti do apsolutne Svijesti.

Što je čovjek tog više svjestan – a bivanje svjesnim znači uzlaženje uz ljestve prema apsolutno Svjesnome – to je i više svoj te tako i slobodniji. On pojedinačno, a tako i svi ljudi čine maternu jednost, neizbrojivo mnoštvo obznana u neprestanome mijenjanju jednog i istog *Jest*, zanemarenog u modernoj znanosti. Ali zanemareno nikada nije i uništeno. Što mu se više suprotstavlja, ono se odlučnije vraća; što se odlučnije čovjek odvrća od Njeg, to mu čežnja za Njim postaje gorljivija.